

A SZENTELEKY-KULTUSZ REGÉNYBELI LENYOMATA

*Még egyszer az Eszter című regényről és az irodalmi kezdet
bódulatáról*

Börcsök Erzsébet születésének 100. évfordulóján

H Ó Z S A É V A

„... és az király kinyújtá Eszterre az aranyvesszőt,
kit kezében tart vala. Akkor odaméne Eszter,
és megilleté az aranyvesszőnek végét.”

Eszter könyve. V.

„Az első világháború vulkánhomokját országgra,
városra, lakosságra szórta a történelem . . .”

Szabó Magda: Für Elise (2002. 32.)

„Pár lépést teszek
s Börcsök Erzsébetnél is
tiszteleghetek.”

Pap József: Írók parcellája

„Az asszonyok néha nagyon tudnak hallgatni.” (281.). Ez a kulcsmondat Tecivel kapcsolatban hangzik el narrátori reflexióként Börcsök Erzsébet *Eszter* (1939, I–II.:1968) című regényének második részében. Maga Eszter figyel meg férjzett barátnőjét, akiből soha nem kívánczik ki vallomás vagy panaszféle, noha az élettől sokkal többet érdemelt volna, mint egy öregedő, a haszon kedvéért örökké bohóckodó Takaró Sanyi típusú férjet.

Eszterből lánsága idején sem tör fel igazán a hangos beszédvágy, inkább a belső dialogizálás bénítja meg, gyakran a befelé szorított kételyek, majd a bánáti környezetre jellemző fátumtisztelet teszik őt mozdulatlaná. Ezért emelkedik ki a regénynek az a beszédszituációja, amikor a kommunikációs partner határozott döntésre, megszólalásra ösztönzi. Olyan ez, mintha az irodalmi vezér a bibliai aranyvesszőt nyújtana felé, hogy Eszter feltehesse

felcsigázó kérdését. A becsei kimondott/kimondható szó nemcsak Eszter, hanem az ott végre találkozó vajdasági írók számára is idegen. A folydogáló társalgás során merül fel Eszter kérdése (Második rész, XVI.):

„– Mi foglalkoztatja legjobban mostanában?

– A vajdasági regény.

A lány csodálkozóan és várákozva nézte az író.

– Ez nagy-nagy tennivalónk. Dédelgetett témám. Álmom. Csak még azt nem tudom, ki fogja megírni.” (310.)

Eszter később magabiztosan – látszólag teljes nyugalommal – mondja ki nagy ígéretét, az „*Én*”-t.

A tekintélyes, beteges beszélgetőtárs, a Kazinczy-féle vezér neve nem került be az epizód szövegébe, ám az olvasói felismerést megkönnyítik a rá (ti. a modellre, Szentelekyre) vonatkozó (mára már) irodalomtörténeti, életrajzi adatok, illetve a hagyományozott recepcióban és idézési modalitásban ugyancsak meglévő mozzanatok.

Szenteleky Kornél nevének kimondása nyilván a regény olvasásának nézőpontját, valóság és fikció viszonyát is kibillentené, viszont a regénybeli figuráról sem könnyű leválasztani, vagyis nem könnyű nem ráruházni mindazt, ami Szentelekyre/a Szenteleky-jelenségre vonatkozik. Maga a *jelenség* befolyásolja Esztert, tehát az is, ami túllép az irodalmi kereteken. Nem igazán szólnak mostanában arról, hogy például Majtényi Mihály emlékiratai, illetve az újabb regénybeli feltárások mellett (Juhász Erzsébet) egy fontos, *tanúként valló* regényszöveggel is rendelkezünk, amely éppen az első világháborút és a határmegegyezést követő irodalmi *kezdet* lehetőségeit vizsgálja, ám (Majtényi Mihállal ellentétben) ez a kritikátlan, határtalan *vezér-hívő* szempontjának narratívája.

Eszter a viharos télidő ellenére átkel Bánátból, elmegy a becsei írótalálkozóra. A felhasznált retorikai készlet, az irodalmi vezér felfokozott dicsérete, a kultikus beszéd Eszter írói kibontakozásának kezdetével, a nyitás igényével, az önként vállalt alkalmazkodás, a mozgás helyzetével függ össze, hiszen eddig mindenki másnál sorompókra talált. A „rákérdező retorika” például (Eszter várákozó nézőpontjából) a vajdasági magyar vezéregyéniség regénybeli bemutatására, az emberfeletti révület bizonyítására alkalmas. Hasonló erényeket emel ki, mint Szenteleky Kazinczy kapcsán: „Elindul valamerre, aminek nem látja a végét. Annyit tud, hogy ott messze van valaki, aki az ő számára is van. Ha messze is, gondol rá, és törődik vele. Anélkül, hogy tudná, mit tesz, megkezdődik csodálatos lepketánca egy ember körül. Mi vonzotta? Mi volt egyéniségének a varázsa, hogy annyi embert magához tudott kapcsolni? Hogy annyi ember szót fogadott neki? Konok bácskai fejek, akik senki előtt nem hajolnak meg. Hogyan tudott annyi embert munkára lelkesíteni? Hogyan

lehetett, főleg hogyan maradhatott vezér? Az örök emberi tülekedésben mi mentette meg, hogy emberi fenevadak szét ne marcangolják?

Az ő számára szent volt, aki minden reményességét föltámasztotta, amiről valaha álmódott.” (308.)

Eszter (az író és a nő) úgy érzi, azzal találkozott, aki vágyainak megfelel, ennél fogva a sorssal szemben is vállalja az eszeveszett harcot, nőként viszont észre kell vennie a kolléganői féltékenységét, a vezér testi közelségéből való kacér és erőszakos kiszorítást. A narráció később az Ezüst tulipán-díj kapcsán ismét az irodalmi vezér földöntúli dimenzióját, *a képet* hangsúlyozza: „Moso-lyog a halvány ember. Szívéhez szorítja az ezüst virágot. Illik hozzá. Szinte már nem is földi ember . . .” (314.)

Az elragadtatás hangja ezen a szöveghelyen a legerősebb.

Az olvasó szempontjából viszont az időjáték is lelepleződik, hiszen *a vajdasági regény fejezetének* jelene és jövője retrospektív nézőpontból kerül bemutatásra. A kezdő, a nőt rabul ejtő helyzet a főszereplő aspektusából válik újraírhatóvá, ez tehát mindenképpen utólagosság. Mintegy másfél év adatik meg Eszternek arra, hogy a vonzalmat és magát a vezér-kultusz jelenvalóságát átélje, megtapasztalja, illetve, hogy átlépjen egy másik időbe, egy másik térbe.

*

A regény befejezése mégsem a művészlét távlatait, hanem a konvencionális női sorsot, a nőies jellemvonásokat, a házasság csapdáját és/vagy menekülés-lehetőségét mutatja be. Az *Eszter* esetében, mint a női életrajzok többségében, szintén fennáll az említett kettősség, vagyis a kétféle út dilemmája. A kilencéves Eszter valamiképpen a hagyomány ellenképét testesítette meg, az idő múlását figyelő, öninterpretáló felnőtt viszont a konvencionális feleség- és anya-szerep mellett dönt. Gördülnek a kerekék, sokkal simábban és gyorsabban, mint eddig, *a sors megolajozta őket*.

A regény esszészerű expozíciója (a toposzok ellenére) modern regényt ígér. A kert látványa és a palántametafora Eszter átültetésére, a Trianont követő történelmi váltásra, a szegediből a meghúzott határvonalon túli bánati földbe való átkerülésre utal. Ugyanakkor a nevelési kérdésekre, az anya–gyermek kapcsolatra és az emberi életutak hasonlóságára vonatkozó allúziók is megjelennek. A zárlat Schopenhauert idézi, valamint a hagyományos templomi félhomályt, az esküvői szertartás orgonahangját. Az expozícióhoz hasonlóan a külső elbeszélő lép előtérbe. Eszter a szokásostól eltérő, sötét esküvői ruhát visel, a kutya betörése pedig megzavarja az ünnepélyt. A regény záró mondata a kutyára vonatkozik. Kafka regényének (*A per*) közismert utolsó mondata a sokat idézett önértelmező kutyás hasonlat. Az *Eszter* záró mondata ellenben

arra mutat rá, hogy ezen a lehangoló, lehúzó esküvőn egyedül csak a – figuratív állati és hívatlan mivoltában elkülönülő – *tiszta*, rácsai közül kirontott kutya lehet önfeledten vidám és törleszkedő. Ő az egyetlen, *aki* a menyasszonyt testi jelenvalóságában is akaratos kedveskedéssel megközelítheti. A befogadóban felötlik, hogy Eszter igazi köteléke, az irodalmi vezér iránti kritikátlan vonzalma már rejtett emlékezet. A fikción túli kutatás a *Szeressük azt, ami a miénk* című Szenteleky-írásban (Reggeli Újság, 1933. augusztus 27.) Szenteleky Börscsök Erzsébethez való viszonyára deríthet fényt. A vezér kiáll védence és a kritika más mértékegysége, értékszemplélete mellett, amikor a fitymáló kritikuskok leszólják, valamint az erdélyi regényhez viszonyítják az író nő szerintük silányabb könyveit.

Pályi András *Megérkezés* című regényének kritikai recepciója újabban több nézőpontból vetette fel a megértés, valamint a férfi és női princípium diskurzusát. A narratív látásmód az *Eszter* esetében sem más. A férfi a mozgásban lévő, a nő a befogadó princípium. Megérkezésük és megértésük viszont eltérő módon értelmezhető, pontosabban csak a vőlegény esetében beszélhetünk megérkezésről, aki a konvencionális esküvői szituációban komoly, az elvárásnak megfelelően foglalkozik a násznéppel, a helyzet magaslatán áll, karja feleségének nyújt támaszt. Eszter egyelőre ellenáll a mozgásnak; a művészi kiteljesedésről való lemondás szituációjába kerül. Ugyanerre a szituációra például a *Sári* című Börscsök-regény a nőiség és a kor aspektusából polemikusan reagál.

KIADÁSOK

Börscsök Erzsébet: *Eszter*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1968
 Erzebet Berček: *Ester*. Lidija Dmitrijev ford. Forum/Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, 2002

HIVATKOZÁSOK

Barthes, Roland: *Beszédtrödékek a szerelemlről*. Albert Sándor ford. Atlantisz, Budapest, 1997
 Berne, Eric: *Szex a szerelemben*. Fordította: Boross Ottilia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 18–21.
 Bori Imre: *Szenteleky Kornél*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994
 Borsodi Lajos: *Az első ezüst tulipán*. Szenteleky Kornél ünneplése. *Kalangya*, 1932, 3.
 Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001
 Jung Károly: *Egy posztumusz regény*. *Magyar Szó*, 1972. február 26.
 Kalla Zsuzsa szerk.: *Kegyelet és irodalom*. Kultusztörténeti tanulmányok. Budapest, 1997

- Karssen, Gien: *Nők a Bibliában*. Doreas AID International – Hungary, Debrecen, 1993, 95–102.
- Majtényi Mihály: *A magunk nyomában*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1961
- Szenteleky Kornél: *Új életformák felé*. Szerk., utószó, bibl.: Bori Imre. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1999
- Szenteleky Kornél: *Új lehetőségek – új kötelességek*. Szerk., utószó, bibl. Bori Imre. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000, 206–209.
- Takáts József szerk.: *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2003
- Thomka Beáta: *Prózatörténeti vázlatok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992
- Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984
- Utasi Csaba: *Vér és sebek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994
- Vajda Gábor: *Kázmér Ernő*. Forum / A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1980